

Dubbele watermolen De Plekenpol of Den Helder, Winterswijk

Bouwhistorische verkenning en waardestelling

SEPTEMBER 2010

Dubbele watermolen De Plekenpol of Den Helder, Winterswijk

Bouwhistorische verkenning en waardestelling

CONCEPT d.d. 13 september 2010

© 2010 Bureau Bouwwerk, Holten Utrecht

Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik van de opdrachtgever is toegestaan. Bronvermelding is verplicht. Voor het overige mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens bestand en/ of openbaar gemaakt worden, hetzij elektronisch, mechanisch, door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Woningbouwcoöperatie De Woonplaats in Enschede en Bureau Bouwwerk, Holten Utrecht.

Bureau Bouwwerk – Adviesbureau voor Architectuur-, Bouw- en Cultuurhistorie

J.W. Bloemink
Mossinkserf 37
7451 XD Holten
T 0548 367500 M 06 23267272
j.w.bloemink@bureaubouwwerk.nl

A.K.Hemmes
Oosterkade 11
3582 AT Utrecht
T 030 2513114 M 06 49388750
a.k.hemmes@bureaubouwwerk.nl

Rek.nr. 12.35.570.54
KvK 08139656
BTW NL8161.50.217.B01
www.bureaubouwwerk.nl

Projectgegevens

Projectnummer	09.023
Onderzoek	Bouwhistorische verkenning en waardestelling
Object	Dubbele watermolen Den Helder of de Plekenpolse watermolen
Adres	Mr. A. Th. ten Houtenlaan 6 (voormalige korenmolen, noordzijde van de stuw) Mr. A. Th. ten Houtenlaan 8 (voormalige oliemolen, zuidzijde van de stuw) 7102 EH Winterswijk
Status	Rijksmonumentnummer 39075 & 39076
Opdrachtgever	Woningbouwcoöporatie De Woonplaats de heer J. (Jaap) Krommendijk Postbus 23 7500 AA Enschede Contactpersoon: de heer J. (Jaap) Krommendijk
Architect	KREEK ARCHITECTEN ir. J.I.M. Peters Achter de Muren Vispoort 40 7411 SM Deventer
Veldwerk	25 februari 2010 en 17 juni 2010
Uitgave	13 september 2010 - CONCEPT
Coördinatie	J.W. Bloemink
Bouwhistorisch onderzoek	J.W. Bloemink, A.K. Hemmes
Tekst	J.W. Bloemink
Fotografie	Tenzij anders vermeld zijn alle foto's gemaakt door Bureau Bouwwerk.

Bureau Bouwwerk – Adviesbureau voor Architectuur-, Bouw- en Cultuurhistorie

J.W. Bloemink
Mossinkserf 37
7451 XD Holten
T 0548 367500 M 06 23267272
j.w.bloemink@bureaubouwwerk.nl

A.K.Hemmes
Oosterkade 11
3582 AT Utrecht
T 030 2513114 M 06 49388750
a.k.hemmes@bureaubouwwerk.nl

Rek.nr. 12.35.570.54
KvK 08139656
BTW NL8161.50.217.B01
www.bureaubouwwerk.nl

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Historische achtergronden	5
De watermolens rond 1900	9
<i>De korenmolen</i>	
<i>De oliemolen</i>	
<i>Stuw-, schutwerk en vlotbodem</i>	
Waardstelling	13

1
2

3
4

Inleiding

De Plekenpolse watermolen, ook wel de watermolen Den Helder genoemd naar de eigenaar van het complex in de late negentiende eeuw, is een rijksmonument dat uit twee gebouwen bestaat ter weerszijde van de stuw in de Boven Slinge bij Winterswijk. Aan de noordzijde staat de voormalige korenmolen, Mr. A. Th. ten Houtenlaan 6 en ten zuiden van de stuw de voormalige oliemolen, Mr. A. Th. ten Houtenlaan 8. Tot rond 1900 bestond het complex uit feitelijk niet meer dan deze twee eenvoudige rechthoekige gebouwen. Toen werd aan de zuidelijke oliemolen een stoommachinekamer toegevoegd. In 1921 viel het doek voor de gebouwen als productiemolens toen de Plekenpolse molen werd verkocht aan Derk Berenschot, eigenaar van de stroomafwaards gelegen Nieuwe Molen, die de molens onder meer kocht om de concurrentiepositie van de Plekenpolse molen uit te schakelen. Aansluitend werd de machinekamer tot woning verbouwd. In de jaren '20 werden beide molens aan particulieren verkocht. Inmiddels was de molenkolk in gebruik genomen als gemeentelijk zwembad dat een centrum zou worden van een complex met recreatieve en horecafuncties. De zuidelijke molen werd in eerste instantie ijssalon, de noordelijke vakantiewoning bij het nog bestaande restaurant De Gulle Waard, Mr. A. Th. Ten Houtenlaan 4. Dit betekende dat beide gebouwen ingrijpend zouden worden verbouwd.

In 2007 werden de gebouwen aan de zuidzijde gekocht door woningbouwcoöperatie De Woonplaats in Enschede, de voormalige

noordelijke molen in 2010. Vanaf 2008 zijn al door Kreekarchitecten BV in Deventer restauratieplannen ontwikkeld voor beide molens. De gedachte is de noordelijke molen weer in te richten tot een traditionele korenmolen en de zuidelijke tot een oliemolen, waarin een moderne installatie wordt geïnstalleerd. De stookolie van deze molen zou kunnen worden aangewend voor verschillende gebouwen die De Woonplaats in bezit heeft.

De afgelopen jaren is al veel historische informatie door bureau Kreek verzameld, waardoor met name de naoorlogse periode goed in kaart is gebracht. In deze bouwhistorische verkenning willen we ons dan ook concentreren op de oudere gebouwen die de kern uitmaken van het voormalige molencomplex – de beide rechthoekige molenhuizen aan weerszijden van de Boven Slinge. Naast deze twee gebouwen heeft alleen de voormalige machinekamer mogelijk enige cultuurhistorische betekenis, ofschoon deze in later jaren onherkenbaar werd verbouwd. De westelijke vleugel uit 1959 vertegenwoordigt geen architectonische of cultuurhistorische waarde en blijft verder buiten beschouwing.

Holten Utrecht – september 2010

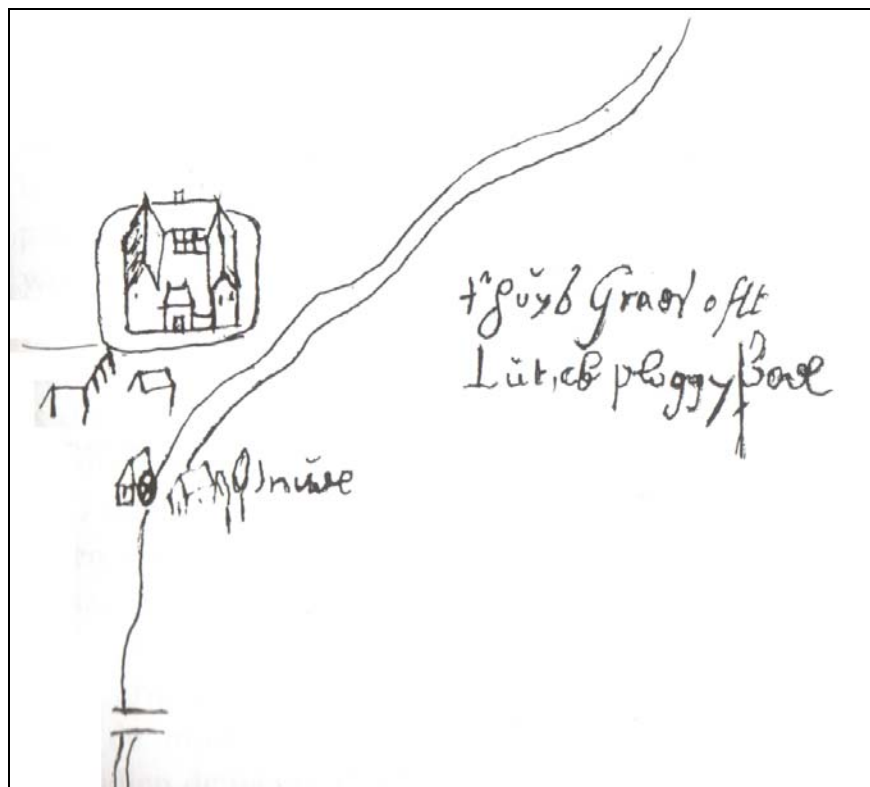
Afbeeldingen op linker pagina:

Afb. 1 De voormalige oliemolen – de voorgevel

Afb. 2 De voormalige korenmolen – de voorgevel

Afb. 3 De achterzijde van de voormalige oliemolen met latere uitbreidingen

Afb. 4 De voormalige korenmolen

Afb. 5 "t huys Graes oft Lutick Pleggenpoel" op 10 juli 1642. Aan weerszijden van de Boven Slinge zijn twee gebouwen getekend met de vermelding 'muel'. (herkomst: R.A.G., collectie van Geelkercken, nr. 56).

Afb. 6 Uitsnede uit de kadastrale minuut van 1828 met de Plekenpolderse watermolen gelegen aan de Boven Slinge. Op de noordelijke oever, met de lange zijde evenwijdig aan het water is de korenmolen getekend met twee waterraderen, haaks daarop staat de oliemolen, uitgevoerd met één waterrad.

Historische achtergronden

Van oudsher behoorden de watermolens tot de havezate Plekenpol. Een eerste vermelding lezen we in een stuk uit 1303: 'havesaet pleckenpol met de meul'.¹ Ongetwijfeld stond deze oudste watermolen op de plaats van de huidige, maar over de vorm en de omvang van die molen weten we niets. De eerste aanwijzing dat er twee molengebouwen stonden ontleen we aan een schetsje uit 1642.² We zien twee gebouwen aan weerszijden van de Boven Slinge met de eenvoudige vermelding 'muel'.

In of kort voor 1686 is er sprake van de nieuwe molen zonder dat het duidelijk wordt of dit op een of op beide molens betrekking heeft. Enige jaren later, in 1692 lezen we voor het eerst in een tekst dat er sprake is van twee molens en dat het allebei korenmolens zijn.³ Vanuit bouwhistorische perspectief is het heel goed denkbaar dat beide molens toen nieuw werden opgetrokken. Zowel de aanwezigheid van baksteen als van vakwerkconstructies passen goed in deze periode. Ook de in de korenmolen nog aanwezige gehakte telmerken en eenvoudige afschuiningen van de gebintonderdelen bevestigen dit beeld. Wanneer de tweede korenmolen is verbouwd tot een oliemolen weten we niet, in ieder geval moet dit vóór 1844 zijn.

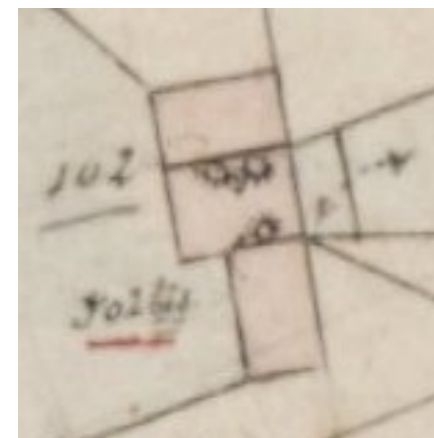
Op de kadastrale minuut van 1828 treffen we de eerste betrouwbare plattegrond van de molens aan. De korenmolen staat net als tegenwoordig met zijn lange zijde evenwijdig aan de Boven Slinge en is uitgevoerd met twee waterraderen. De oliemolen staat daar haaks op met een waterrad. In 1844 maakte W.C.A. Staring een schetsje van het molenwerk van beide molens, dat het beeld nog weer verder verfijnd.⁴ In de stuw waren vijf schutten aangebracht en de twee molens hadden samen drie onderslagraderen. Elke molen had tegen het molenhuis een groot waterrad en de korenmolen in het midden van de stuw een klein 'middenslagtig' rad, dat een maalstoel voor het malen van graan aandreef. Het grote rad dreef in de korenmolen nog twee maalstoelen voor graan aan en een pelsteen. Het grote rad van de oliemolen dreef ongetwijfeld de

kantstenen van de kollergang aan maar dit werd door Staring niet gespecificeerd.

Voor 1869 werd tegen de kopse kant van de oliemolen een paardenstal gebouwd, die rond 1900 weer moest wijken voor de genoemde machinekamer voor de stoommachine. Dat jaar werden stuw met schutten en de vlotbodemplaat geheel vernieuwd.

Rond 1900 werd de genoemde machinekamer toegevoegd met aan de achterzijde een schoorsteen van ongeveer tien meter hoogte vervaardigd van speciale 'schoorsteen-stenen'. Ze zijn, na de sloop van de schoorsteen rond 1920 nu nog te vinden op de oever van de molenkolk achter het gebouw.

1922 was voor de Plekenpolse molen een belangrijk jaar. Toen werden beide molens uit productie genomen en begon een lang transformatieproces met de huidige situatie als resultaat. Voor we verder gaan met de twintigste eeuw is het goed eens stil te staan bij de opbouw en verschijningsvorm van de beide molenhuizen rond 1900 aan de hand van bewaard gebleven historische foto's en tekeningen.

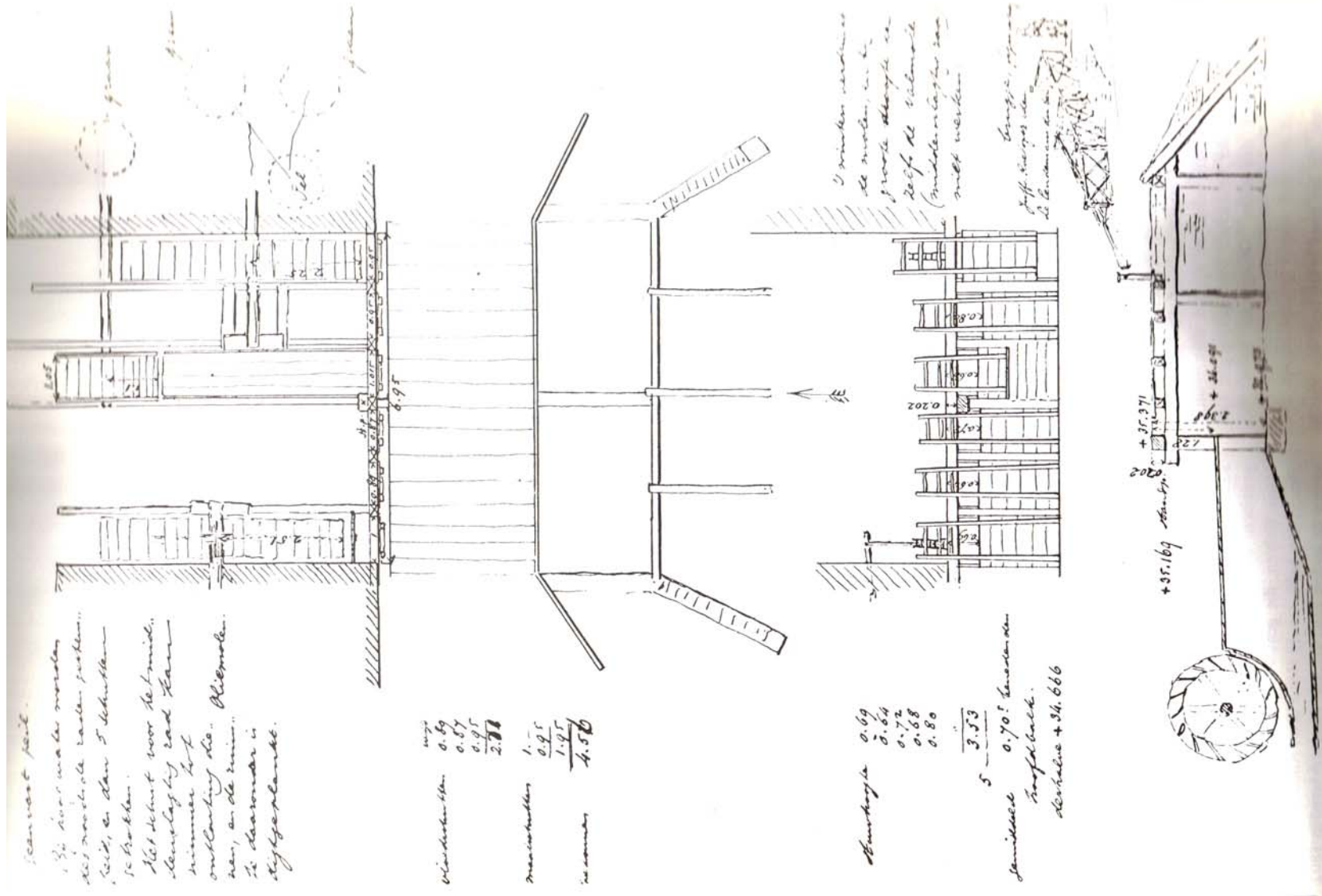
Situatie in 1828

¹ H. Hagens, *Molens Mulders Meesters*. Hengelo, 1979. Pag. 244.

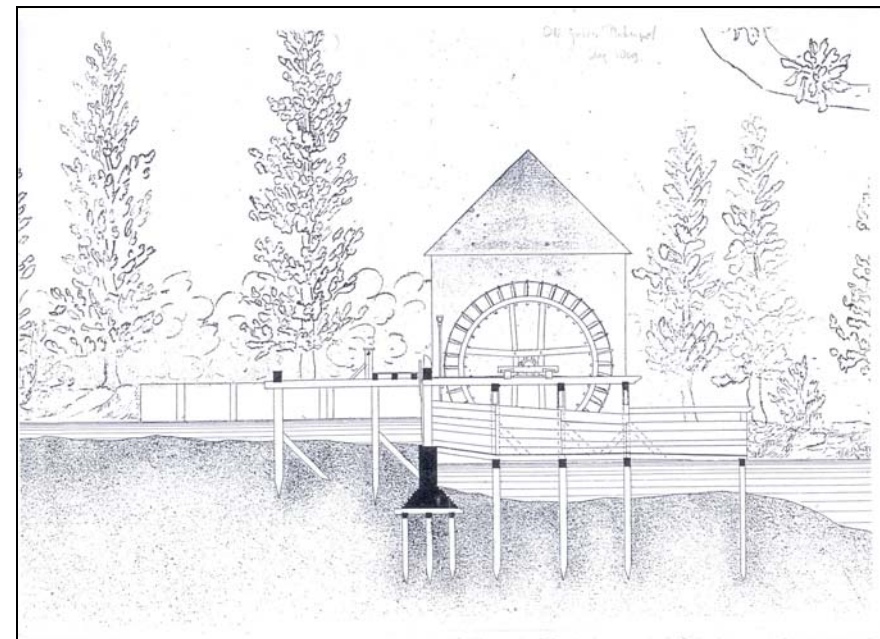
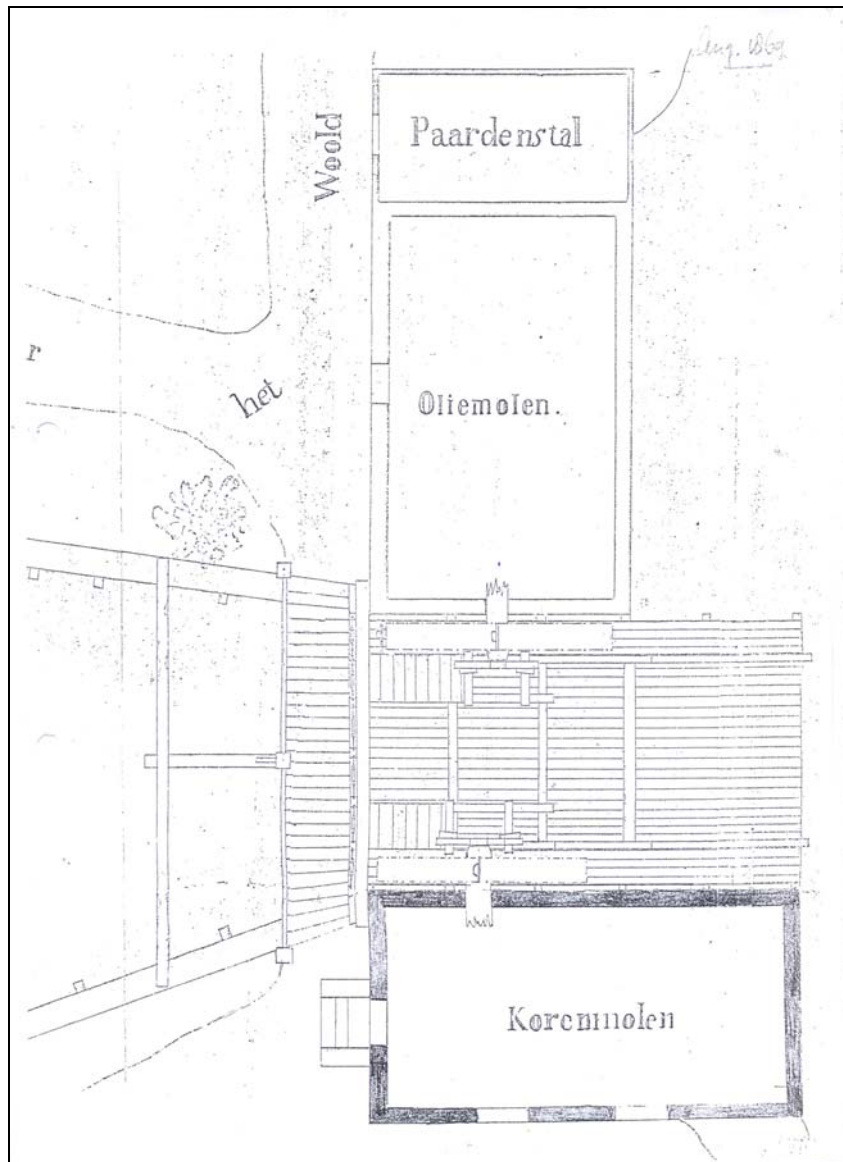
² Hagens, pag. 245.

³ Hagens, pag. 245.

⁴ Hagens, pag. 246

Afb. 8 Tekening van W.C.A. Staring, 1844. (Herkomst: R.A.G. Coll. 19.05 A15)

Afbeelding 9 & 10 Voor 1869 werd tegen de kopse kant van de oliemolen een paardenstal gebouwd, die rond 1900 weer moest wijken voor de genoemde machinekamer voor de stoommachine. Dat jaar werden stuw met schutten en de vlotbodem geheel vernieuwd.

Afb. 11 Situatie in 1908. De oliemolen had nog een houten beplanking.

Afb. 12 Omstreeks 1915. De oliemolen heeft nog zijn houten opbouw. Onder het kleine afdakje haaks op de hoek van het gebouw heeft waarschijnlijk een Mariabeeldje gestaan. Het water voor de molen werd in 1915 in gebruik genomen als zwemwater. Om de zwemmers enigszins af te schermen voor voorbijgangers, werd tussen de twee molens een doek opgehangen.

Afb. 13 Situatie omstreeks 1920. De voorgevel van de oliemolen links is nog uitgevoerd als vakwerkwand met spitsboogvensters. Goed zichtbaar zijn de 5 schutten. Een aardig detail is de stapel van zakken met graan op de achtergrond. Dit beeld zou verdwijnen na het stoppen van de molen in 1921.

De watermolens rond 1900

De korenmolen

Van beide molenhuizen is de korenmolen in de loop van de eeuw nog het minst veranderd. Hij was ruimtelijk opgedeeld in een laag souterrain, een begane grond, waarvan de houten vloer drie treden (ongeveer een halve meter) hoger lag dan tegenwoordig, en een zolder. De kelder zoals die tegenwoordig bestaat was er nog niet. Die werd waarschijnlijk in 1934 aangelegd, toen de molen verbouwd werd tot café door de bestaande ruimte uit te graven en van zware betonnen wanden te voorzien. De oorspronkelijke ruimte – de 'hel' in molentermen – diende alleen om de wateras van het rad naar binnen te voeren en te koppelen aan het gaande werk van de molen. Stahoogte was er niet of nauwelijks. Qua oppervlak besloeg hij lang niet altijd de gehele plattegrond van het molenhuis. Op de begane grond waren de maalstoelen met hun toebehoren ondergebracht. De oorspronkelijke zolder lag op het huidige niveau op de dekbalken van de gebinten. De kapconstructie werd in later tijd geheel vernieuwd, maar zal wat vorm betreft weinig afwijken van de oorspronkelijke. De zolder zal vooral voor opslag hebben gediend.

De draagconstructie van het gebouw bestond uit vier halfgebinten met stijlen en korbelen aan de noordzijde die, gezien de doornummerende telmerken nog compleet aanwezig zijn en onderdeel vormen van het houtskelet aan die zijde. Aan de zijde van de Boven Slinge waren de dekbalken opgenomen in de dragende muur langs het water. Korbelen en sporen dat deze er ooit zijn geweest ontbreken. Deze muur was rond 1900 vrijwel blind op een venster in de westelijke bovenhoek na. Rond 1900 was ook de westelijke gevel helemaal blind, hoewel op foto's zichtbare bouwsporen op minstens een gevelopening wijzen. De noordgevel was en is uitgevoerd als vakwerk met een baksteenvulling. Of het vakwerk ooit gevuld was met vlechtwerk zal nader onderzoek moeten uitwijzen. Vooralsnog zijn daarvoor geen aanwijzingen. De huidige architectuur met ronde vensters en een dichtgezette spitsboogopening zullen uit of rond het midden van de 19^e eeuw dateren. Hetzelfde geldt voor de oostgevel die weer als massieve muur is uitgevoerd. Ook hier dateren de

gevelopeningen uit of rond het midden van de negentiende eeuw. Op veel historische foto's is te zien dat de deur aangepast was aan het hogere vloerniveau en dat er nog geen bovenlicht aanwezig was. Dat laatste werd pas aangebracht bij het verlagen van de houten vloer in 1934.

De oliemolen

Ten opzichte van de korenmolen onderging de oliemolen veel grotere veranderingen. Op alle foto's uit het begin van de twintigste eeuw zien we een hoge bakstenen voet tot net boven de wateras van het grote onderslagrad. Daarboven waren de wanden aan noord- en westzijde van hout met een verticale beplanking. De oostelijke landzijde bestond uit een houtskelet met beleemd vlechtwerk. Ook hier waren spitsboogvensters aanwezig. Waarschijnlijk eveneens uit of rond het midden van de negentiende eeuw. Een kelder in welke vorm dan ook had deze molen niet. Het enorme gewicht van de kantstenen maakten plaatsing op een houten vloer onmogelijk. Verder lijkt de ruimtelijke opbouw veel op die van de korenmolen. Merkwaardig is dat hier maar twee gebinten aanwezig waren tegen vier in de korenmolen. In tegenstelling tot de korenmolen lijkt hier de oorspronkelijke kapconstructie met sporengespannen en haanhouten nog aanwezig. De laatste met een lipverbinding, gezekerd met een tognagel en twee spijkers aan de sporen verbonden. Interessant is het kleine afdakje op de noordwestelijke hoek van de molen, waar mogelijk oorspronkelijk een Mariabeeldje was aangebracht.

In 1927 werd de beplanking vervangen door metselwerk met daarin pragmatische 'fabrieksramen', zowel aan voor-, zij- als achterzijde. Ze zouden later weer worden vervangen door grote vensters aan de zijde van de kolk en spitsboogvenster in de voorgevel. Waarschijnlijk in 1933 toen het molenhuis werd verbouwd tot café, hoewel de tekeningen anders aangeven. De laatsten verwijzen naar de historische situatie, maar hebben zelf vooral een romantische connotatie en geen cultuurhistorische waarde.

Afb. 15 Omstreeks 1925, wanneer de molen niet meer in gebruik is.. Goed is te zien hoe de vloer van de korenmolen oorspronkelijk hoger lag en de deur enkele treden had. Van de vakwerk-voorgevel van de oliemolen is nog net een glimp op te vangen.

Afb. 16 Het zwembad met rechts de badhokjes.

Afb. 17 Foto na 1929. De verbouwing van de korenmolen tot vakantiewoning.

Stuw-, schutwerk en vlotbodem

In 1869 werden, gezien een bewaard gebleven tekening van J.W. Meijjes het stuw- en schutwerk met de vlotbodem vernieuwd.⁵ De stuw in baksteen, de overige onderdelen van hout. Het middenslagrad van de korenmolen was toen niet meer aanwezig, of werd in ieder geval niet herbouwd. Op de oudste foto's kunnen we dit nog zien. Vóór 1927 werd deze hele constructie in beton herbouwd en bleef tot onze tijd bewaard.

⁵ Aanwezig in het Archief De Hollandsche Molen te Amsterdam.

Waardestelling

Het ruimtelijke concept van twee molengebouwen aan weerszijde van de Boven Slinge gaat waarschijnlijk terug tot de middeleeuwen, maar is voor de zeventiende eeuw bewijsbaar. Beide molenhuizen werden waarschijnlijk in die eeuw in hun huidige vorm gebouwd. Sindsdien is in materiële zin een enorme slijtage waarneembaar, waarbij toch binnen de grenzen van het oorspronkelijke ruimtelijke concept werd gebleven.

De korenmolen

Origineel uit de zeventiende eeuw dateert het gehele casco van de korenmolen met uitzondering van de kapconstructie. Rond 1850 moet een belangrijke verbouwing hebben plaatsgevonden, waaraan we de nog 'originele' spitsboogvensters danken. Kelder en begane grondvloer dateren uit 1934, evenals de veranda en de spitsboogvensters in de linker zijgevel en achtergevel en mogelijk ook de kapconstructie. Boeiend aan de vormgeving uit 1934 is de oriëntatie op die uit het midden van de negentiende eeuw. Een kwaliteit op zich, hoewel het de vraag is hoeverre deze vormgeving past bij de molenfunctie van het gebouw. Voor de spitsbogen in voor- en rechter zijgevel uit de 19e eeuw was dit nadrukkelijk wel het geval. De spitsbogen uit 1934 dienden slechts het café.

De oliemolen

Eenzelfde analyse geldt de oliemolen. Aan de gebouwen uit de twintigste eeuw kennen we weinig waarde toe. De machinekamer uit rond 1900 werd in later tijd zo verminkt dat zijn oorspronkelijke functie in geen enkel opzicht nog herkenbaar is. Het molenhuis zelf is ook hier nog in zijn oorspronkelijke maatvoering aanwezig, evenals de gebinten en waarschijnlijk de vrijwel gave kapconstructie. Sterker dan de korenmolen onderging dit gebouw in de twintigste eeuw een complete metamorfose, waarbij de buitenwanden geheel werden vernieuwd. Ook hier is de vormgeving van de spitsbogen in de voorgevel, uit 1933 dit keer, interessant. Maar het is ook hier de vraag of ze voldoende kwaliteiten hebben om te handhaven. Daarbij moet bedacht worden dat de vormgeving uit de jaren dertig sterk gekoppeld was aan horecafuncties in verband met het recreatiegebied met een zwembad in de molenkolk.

Voor een herstel van de oorspronkelijke molenfunctie van beide gebouwen zijn in de nog aanwezige waarden veel argumenten te vinden. In de eerste plaats de middeleeuwse of op zijn minst zeventiende rangschikking van beide molenhuizen in relatie tot de beek. Aangevuld met veel nog bewaard gebleven elementen van de gebouwen zelf uit deze periode. Een 'terugrestaureren' van beide gebouwen tot molens vergt zeker offers van de latere wijzigingen. Ze zijn ons inziens echter niet van voldoende gewicht om een dergelijk streven te verhinderen.

Ten aanzien van de beschikbare (bouw)historisch gegevens moet worden vastgesteld dat nog veel onbekend is. Voordat tot een definitief plan wordt besloten lijkt het wijs nog te onderzoeken of eventueel achter pleister en onder vloeren nog belangwekkende bouwsporen te vinden zijn die het beeld van de bouwgeschiedenis van de Plekenpolse molen kunnen verfijnen.

